

O`zbekiston Respublikasi
Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirligi

Samarqand Davlat Universiteti
Tarix fakul'teti

KURS ISHI

**Mavzu: “Temur va temuriylar davri
tarixshunosligi”**

Topshirdi:

Rajabova Z.

Qabul qildi:

Mahmudov T.

Samarqand-2013

Mavzu: Temur va temuriylar davri tarixshunosligi.

Reja:

I. Kirish.

II. Asosiy qism.

- 1. Amir Temurning “Temur tuzuklari” asarida davlat boshqaruvi.**
- 2. G’iyosiddin Alining “Ro‘znomayi g’azovoti Hindiston”, Nizomiddin Shomiyning, Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asarlari**
- 3. Amir Temur to‘g‘risida jahon tarixshunosligi.**
- 4. Amir Temur va Temuriylar davri hozirgi davr tarixchilari asarlarida.**

III. Xulosa.

Kirish.

Amir Temur davrida ma'muriy, ijtimoiy va madaniyat sohalarining qayta o'zgartirish tadbirlari tarixi. "Temur tuzuklari" va "Zafar yo'li" - muhim tarixiy asarlar. Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma" G'iyosiddin Alining "Ro'znomayi g'azovoti Hindiston", Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarlari va ularning tarixiy bilimlar rivojiga ta'siri. Ibn Arabshoh asari, Kastiliya qirolining elchisi Rui Gonzales de Klavixo kundaligi. Abdurazzoq Samarqandiy (1413-1482) "Matla' us-sadayn va majma' ul bahrayn" asarida Temur davri tarixining muammolari. Amir Temurning Yevropa davlatlari bilan olib borgan diplomatik yozishmalari. I.I. Umnyakovning asarlarida tarixshunoslik masalalarining yoritilishi. Davlatshoh Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro" asari. 1996 yil mamalakatimizda "Amir Temur yili" deb e'lon qilinishi. Xalqaro Amir Temur jamg'armasining tashkil etilishi va Amir Temur va Temuriylar davri tarixi muzeyining ochildi. Amir Temur davlati tarixshunosligi. Amir Temur va Temuriylar to'g'risida jahon tarixshunosligi. Sobik tarixshunoslik fanida Amir Temur faoliyatining fakat bir tomoni ya'ni uning jahongirlik faoliyati yoritildi. Mana endi mustakillikdan ilhomlangan respublikamiz tarixchilolari, keyingi 15 yil ichida sohibkiron Amir Temur haqidagi barcha ilmiy makolalar e'lon qilishdi, kitoblar va risolalar chikarishdi. O'zbek tilidagi jodkila oladigan bo'riboy Ahmedov, Ashraf Axmedov, Ahmadali Askarov, Amriddin Berdimurodov, Abdulahad Muhammadjonov, SHodi Karimov, Rustambek SHamsutdinov, Turg'un Fayziev va shukabiboshkati tarixchilolarimizning o'tmishimizdagi olti ndavr — temuriylar davri haqidagi mehnatlari ayni kuni samaralib o'ldi. O'zbekiston tarixshunosligining buyo'nalishida, 1992 yildagi bir guruh olimlar, yozuvchilar, rassomlar va jurnalistlar tarafidan ta'sis etilgan «Amir Temur ma'rifiy jamiyati» muhimo'rine galladi. SHutufaylimustakil O'zbekiston uyrt boshisio'zigaxos jasorat bilan Toshkentning uyragidasohibkiron gahaykalko'y dirdi, 1996 yilni Amir Temur yilidebe'lonkildi. Vazirlar mahkamasi «Xalqaro Amir Temur jamg'armasi» niko'llab-

kuvvatlashto`g`risida» va «Temuriylartarixidavlatmuzeyinitashkiletishchora-
tadbirlarito`g`risida» karorlarkabulkildi.

Chingiziylarhukmronligo`lkamizda 150 yildavometganbo`lsa-da,
shukattadavrichidanaijtimoiy-iktisodiyhayotda,
nailmumadaniyatdae`tiborgamolikbiron-birtadbiramalgaoshirilmadi.
Ko`plabolimufozillar, shoirlarpanohizlabtincho`lkalarga, masalan,
SHimoliyHindistongaketibkolganedilar.

XIVasrikkinchiyarmida, CHig`atoyulusiningjanubi-
g`arbiykisminitashkiletganMovarounnahrdasiyosiytarkoklikyanadakuchaydi.Feoda
ltarkoklikdanbarlosamirzodalaridanAmirTemurustalikbilanfoydalandiva 1370
yilioliyhokimiyatniko`lgaoldi. U 1370-1379 yy.mamlakatdagitarkokliknitugatib,
Movarounnahrvaxorazmnio`zigabo`ysundirdi. 1381-1402
yillardaAmirTemurko`shnimamlakatlarustigauyrishkilib, Eron, Kavkazorti, Irok,
KichikOsiyovaHindistonniistilokildi, OltinO`rdaxoniTo`xtamishga (1376-1395)
kakshatkichzarbaberib, unipoytaxtiSaroyBrkaniegalladi¹.

AmirTemurvaTemuriylardavlatimaydauluslargabo`linganholdaidorakilindi
. AmirTemurdavridadavlattepasidasmanCHingizavlodidanbo`lganSuuyrg`atmish
(1370-1380) vaSultonMahmudxon (1380-1402) turdi.
Keyinchalikxonko`tarishtartibibekorkilinib,
oliyhukmdoro`zinipodshohdebe`lonkildi. Budavrdailm-
fanvamadaniiatrivojlandi.NizomiddinSHomiyvaHofiziAbru,
SHarafuddinAliYAzdiyvaAbdurazzokSamarkandiy,
MuhammadMirxondvaG`iyosiddinXondamirkabimudarrixolimlarni,
AlisherNavoiyvaAbdurahmonJomiy, BisatiySamarkandiyvaXojaIsmatillaBuxoriy,
SHayxAhmadSuxayliyvaKamoliddinBinoiykabijudako`piste`dodlishoirvaolimlaret
ishibchikdi.

Sobiq tarixshunoslik fanidaAmir Temur faoliyatining fakat bir tomoni
ya`ni uning jahongirlik faoliyati yoritildi. Mana endi mustakillikdan ilhomlangan

¹ Amir Temur Ko`ragon. Zafar yo`li. Nashrga tayyorlovchi B.Axmedov.T., Nur, 1992.

respublikamiz tarixchi olimlari, keyingi 15 yil ichida sohibkiron Amir Temur hakida bir kancha ilmiy makolalar e`lon qilishdi, kitob va risolalar chikarishdi. O`zbek tilida ijod kilaoladigan bo`riboy Ahmedov, Ashraf Axmedov, Ahmadali Askarov, Amriddin Berdimurodov, Abdulahad Muhammadjonov, SHodi Karimov, Rustambek SHamsutdinov, Turg`un Fayziev va shu kabi boshka tanikli tarixchi olimlarimizning o`tmishimizdagi oltin davr – temuriylar davri hakidagi mehnatlari ayniksa samarali bo`ldi.

O`zbekiston tarixshunosligining bu yo`nalishida, 1992 yilda bir guruh olimlar, yozuvchilar, rassomlar va jurnalistlar tarafidan ta`sis etilgan «Amir Temur ma`rifiy jamiyati» muhim o`rin egalladi. SHu tufayli mustakil O`zbekiston uyrtboshisi o`zigaxos jasorat bilan Toshkentning uyragida sohibkironga haykal ko`ydirdi, 1996 yilni Amir Temur yili deb e`lon kildi. Vazirlar mahkamasi «XalkaroAmir Temur jamg`armasini ko`llab-kuvvatlash to`g`risida» va «Temuriylar tarixi davlat muzeyini tashkil etish chora-tadbirlari to`g`risida» karorlar kabul kildi.

Turkiy xalqlarning ilm-fan, madaniyat va san`at sohalarida jahon tsivilizatsiyasigako`shgan hissalarini Amir Temur asos solgan temuriylar davlati bilan bevosita bog`lik. SHu ma`noda, jahon tarixnavisligida bu hakda kator ijobiy fikrlar aytilgan bo`lishiga karamay, 1995 yilning sentyabr' oyida Rossiya Federatsiyasining Elets shahrida «Rusning Temurdan kutkarilishining 600 yilligi» mavzusidaxalkaro ilmiy konferentsiya o`tkazilishi taajubli bo`ldi. CHunki borgan sari ko`prok Temur shaxsining buuykligi, uni SHark vaOvrupo tarixchilari buzib tahlil qilganliklari ravshan bo`lib boryapti. Buni biz 1996 yildaAlisher Navoiy nomidagi O`zbekiston Respublikasi davlat kutubxonasining Amir Temur tarixiga bog`lik adabiyotlar va makolalar bibliografik ko`rsatkichidan ham bilsak bo`ladi. Unda bir ming to`rt uytza kitob, ham makolalar ro`yxati berilgandir. Bularning 240 tasi chet ellardar nashr etilgan. Bu borada, ayniksa, «Temurshunoslik» frantsuz tarixshunoslik maktabining mustakil bir yo`nalishi desabo`ladi. Endi o`zbek tarixshunosligida ham hech kanday bir yoklamalik va uyzaki faxrlanishlarga imkon

bermasdan, Temur shaxsi, uning davlatchilik tarixini butun murakkabliklari bilan hakkoniy talkin etish kerak bo`lgan yangi zamon etib keldi².

Darhakikat, sohibkiron shaxsiyati buuyk, ayni paytda ziddiyatli. Amir Temur o`zidan keyin ko`pgina jumboklar koldirdiki, ular hakuzgacha muarrixlar uchun izlanishlar mavzusi bo`lib kolmokda.

Xullas, Amir Temur shaxsiyati ko`p kirrali bo`lib, uning har bir kirrasi maxsus mavzu sifatida alohida-alohidadir. O`ylaymizki, yangi zamon tarixshunosligida bu hakda hali ko`plab ilmiy asarlar yaratiladi.

Temur tarixchilar tasviricha, o`rta asrning atoqli davlat va harbiy arboblardan bo`lib, Ovro`po olimlari o`z asarlarida uning salbiy tomonlari bilan birga muhim fazilatlarini ham ta'kidlab o`tganlar. Nemis olimi F.Shlosser o`zining "Jahon tarixi" (Sh-tom) asarida: "Baxtiyor jangchi, jahongir, uzoq Sharqtsa qonunshunos bo`lish bilan birga o`zida, Osiyoda kam uchraydigan taktik va strategik bilimlarni ifodaladi", - deb yozsa, atoqli nemis olimi va tarixshunosi M.Veber: "Temur o`z dushmanlariga nisbatan juda berahm edi, lekin sarkardalik, davlatni boshqarish va qonunchilik sohasida buyuk talantga ega edi", - deb ta'riflaydi. Shuningdek, "Tuzuki Timur" - "Temur tuzuklari"da ham Temurning jamiyatga, ijtimoiy-siyosiy hayotga qarashi, birlashgan qudratli feodal davlatning siyosiy va axloqiy qoidalari haqida gap boradi³.

"Temur tuzuklari"da davlat tizimi, davlatdagi turli lavozimlarning vazifasi, undagi turli toifalar va ularga munosabat, davlatni boshqarishga asos bo`lgan qoidalar, qo`shinlarning tuzilishi, tartibi, uni boshqarish, ta'minlash, rag`batlantirish, qo`shin turlarining tutgan o`rni va o`zaro munosabati kabi masalalar bayon etiladi. Davlat ishlarini har doim islom va shariat hukmlari asosida olib borilganligi bir necha bor ta'kidlanadi. "Saltanatim martabasini, - deb ta'kidlaydi Amir Temur, - qonun-qoidalar asosida shunday saqladimki, saltanatim

²Amir Temur Ko'ragon. Zafar yo'li. Nashrga tayyorlovchi B.Axmedov.T., Nur, 1992.

³Temur tuzuklari. -T.; Nashriyot-matbai birlashmasi. 1991

ishlariga aralashib, ziyon yetkazishga hech bir kimsaning qurbi yetmasdi"⁴. Bundan tashqari, asarda jamiyat ishlaridagi odamlarning 12 toifaga bo'linishi, saltanatni boshqarishda 12 qoidaga amal qilinganligi, saltanat 4 qat'iy qoidaga asoslanishi kabi masalalar ham tartib bilan bayon etilgan ("Temur tuzuklari"ga karalsin. - M.X.).

Shaharlar va shahar atrofi aholisidan na jon solig'i va na boj olinardi. Birorta ham askarning doimiy turish uchun shaxsiy kishilar uyini egallashga yoki fuqarolarning molini va boyligini o'zlashtirib olishga haqqi yo'q edi. "Barcha ishlarda, - degan edi Amir Temur, - bu ishlar qaysi o'lka xalqiga taalluqli bo'lmasin, hokimlarning adolat tomonida qattiq turishlariga buyruq berilgan. Qashshoqlikni tugatish maqsadida boshpanalar tashkil qildimki, kambag'allar ulardan nafaqa olib turardilar".Bundan tashqari, Temurning soliqlar haqidagi qoidasi juda muhim ahamiyatga egadir. Temur yozadi: "Soliqlar yig'ishda xalqni og'ir ahvolga solishdan yoki o'lkani kashshoqlikka tushirib qo'yishdan ehtiyot bo'lish zarur. Negaki, xalqni xonavayron qilish davlat xazinasining kambag'allashishiga olib keladi, xazinaning bequvvatligi harbiy kuchlarning tarqoqlanishiga, bu esa, o'z navbatida hokimiyatning kuchsizlanishiga sabab bo'ladi..."

Amir Temur harbiy salohiyatda jahonga mashhur sarkarda va o'z zamonasining eng qudratli hukmdori bo'lishi bilan birga, uning harbiy nazariyasi va amaliy harbiy san'ati, taktika va strategiyasi, armiya tarkibining tuzilishi o'z davrining nodir mo'jizasi edi. Uning harbiy mahorati turli yo'nalishlarda - askariy qismlarni qayta tashkil etishda, dushmanga hujum qilishda turli-tuman usullardan foydalanishda, hujumdan oldin dushman joylashgan yerlarni o'bdon o'rganib chiqishda, ham lashkarboshi - qo'mondonlikda namoyon bo'ldi.

Adabiyotlarda Temur haqida bir-biriga zid fikrlar mavjud bo'lib keldi, lekin ularning ko'plarida Temur faoliyatiga o'z davri nuqtai nazaridan emas, balki mualliflar yashagan davr nuqtai nazari asosida baho berilgan.

⁴Axmedov B. Sohibqiron Temur. Tashkent, 1994.

"Temur tuzuklari"ni inglizchadan frantsuz tiliga tarjima qilib, 1787 yilda nashr etgan frantsuz olimi Lyangle Temur haqida shunday yozadi: "Temur xon (Temur) siyosiy va harbiy taktika haqida risola yozgan va o'z avlodlariga juda dono tizim qoddirgan. Biz buni tasavvur ham qilmagan edik va uning urushlarini bosqinchilik va talon-taroj qilish deb baholab kelgan edik. Deyarli yengib bo'lmaydigan ikki to'siq - bizdagi taassub hamda tarixiy nohaqlik Temurni bilishimizga va to'g'ri baholashimizga xalaqit berib keldi".

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, Amir Temur davlat, jamiyat hayotida bo'lib o'tadigan har bir muhim reja oldidan kengash o'tkazar va bu kengashga nafaqat davlat arboblari, sarkardalar, temurzodalarni, balki sayyidlar, shayxlar, ilm-fan arboblarni ham taklif etgan va o'zining har bir yurish oldidan bunday kengashlarni o'tkazib turishni odat tusiga kiritgan. Sobiq sovetlar mafkurasi, proletar dunyoqarashi hukmronlik qilgan sharoitda Temur faoliyatiga nisbatan salbiy munosabatda bo'lindi, o'sha davr adabiyotlarida har doim qoralanib kelindi. Lekin mafkuraviy to'siq, taqiqlashlarga qaramay ayrim ilmiy asarlarda Temur haqida ba'zi to'g'ri fikrlar ham bildiriddi.

Bu jihatdan O'zbekistonda 1968 yili akademik I.M.Mo'minovning "Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli" risolasining nashr etilishi muhim voqea bo'ldi. Risola Temur shaxsiga biryoqlamali qarashlarga qarshi yozilgan ilmiy asar sifatidagi dastlabki urinish edi. Lekin bu qadam Moskvadagi yuqori idoralar va matbuot organlari tomonidan qoralandi va asar muallifi benihoya aziyatlar chekdi.

O'zbekistonning mustaqillikka erishuvi, eski mafkura siquvidan qutulish, tariximizga to'g'ri munosabatda bo'lish imkonini yaratdi. So'nggi yillarda Amir Temur va uning davrini o'rganishga bag'ishlangan qator manbalar, kitoblar, jumladan, Bo'riboy Ahmedovning Amir Temur haqidagi katta roman-xronikasi nashr etildi. O'zbekiston Prezidentining farmoni bilan 1996 yil - Amir Temur yili deb e'lon etilishi va bu sana jahon miqyosida nishonlanishi Amir Temur nomi oqlanib, o'zbek xalqiga butunlay qaytganiga yorqin dalildir.

Abdulahad Muhammadjonov “Amir Temur va temuriylar saltanati”, Bo'riboy Ahmedov “Amir Temur o'gitlari”, Hamidulla Dadaboyev “Amir Temurning harbiy mahorati”, Ibrohim Mo'minov “Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli”, Narzulla Ahmedov. “Amir Temur: rivoyat va haqiqat”, Ozod Mo'min. “Amir Temurning yoquti” [“Sharq yulduzi”, 10-son, 1991] Poyon Ravshan, Juma Qurbon. “Amir Temur tug'ilgan joy yoki Zanjirsaroy qissasi”, Turg'un Fayziyev “Temuriy malikalar”, Turg'un Fayziyev “Temuriylar shajarasi”, Yevgeniy Berezikov. “Buyuk Temur “(roman) . S. Toshkandiyning “Temurnoma” asari **(To'plovchi: Poyon Ravshanov, Nashr yili: 1991, Nashriyot: Cho'lpon)** “Temurnoma” – ulug' sarkarda va davlat arbobi Amir Temur Sohibqiron ibn Turag'ay Bahodirning hayoti va jangu jadallari haqida. Bu kitob na faqat tarixiy, balki qiziq-qiziq voqyealar va rivoyatlarga, afsonalar va hikmatlarga boy badiiy asar sifatida ham g'oyatda qadrlidir. Kitobda bobolarimizning san'at, madaniyat va me'morchilikka oid qarashlari ham mujassam etilgan⁵.

Marsel Brionning “Menkim Sohibqiron- Jaxongir Temur” **(Tarjimon: Farhod Ro'ziyev, Fozil Tilovatov, Nashr yili: 2011)** Fransuz temurshunoslari yozgan asarlar javonida professor Marsel Brionning kitoblari alohida o'rin tutadi. Jumladan, uning siz, aziz kitobxonlarga taqdim etilayotgan kitobi Amir Temur to'g'risida yozilgan asarlar orasida mukammalligi bilan ajralib turadi. Mazkur kitob Sohibqironning dunyoga kelishidan to vafotiga qadar bo'lgan davrni qamrab olib, voqyealar Amir Temur nomidan hikoya qilinadi. Ushbu asarning dovrug'i, dunyoga yoyilishining boisi. Jahongir bobomiz shaxsi, uning hayoti, faoliyati, siyosiy va harbiy sohalarda tutgan yo'lga oid boy, xilma-xil ma'lumotlarni ham o'z ichiga olganidir. Zero, bunday mufassal ma'lumotlar Amir Temur tarixidan so'zlovchi boshqa nasriy manbalarda kam uchraydi. Muallif asarni o'zgacha ishtiyoq va qunt bilan sodda uslubda yozganiga amin bo'lasiz.

⁵ Amir Temur Ko'ragon. Zafar yo'li. Nashrga tayyorlovchi B. Axmedov. T., Nur, 1992.

Amir Temur to`g`risida jahon tarixshunosligi.

Amir Temur haqidagi birinchi kitob 1553-yili Florensiya (Italiya)da chiqqan. Italiyalik olim Perondini qalamiga mansub boshqa shu asrda ispan tarixchisi Pero Meksikaning “Buyuk Temur tarixi” degan asari ham chop etildi. 1582-yili Seviliyada mashhur Ispaniya elchisi Klavixoning “Esdaliklar”i nashrdan chiqdi. Ingliz dramaturgi Xristofor Morloning “Buyuk Temur” degan sahna asari ham shu asrda yaratildi. Sohibkiron Temur jahon xalklari tarixida katta iz koldirgan buyuk siymodir. Amir Temur timsoli badiiy adabiyotning kariyb barcha janrlarida tasvirlangan. Mag`ribu Matrikning so`z san`atkorlari uning siymosini chizishga, fenomeni sirlarini ochishga intilganlar. Chunonchi, Amir Temur bobomiz haqida ingliz dramaturgi Kristofer Marlou 1588 yili tarixiy pyesa, mashhur nemis kompozitori Georg Gendel 1724 yili opera, amerikalik adib Edgar Po esa 1827 yili she`riy poema yaratgan. Va bunday asarlar bugungi kunda ham ko`plab paydo bo`lmoqda. Fransiyalik taniqli olim Lyusyen Keren tomonidan 2006 yili xalqaro miqyosda keng nishonlangan Sohibqironning 670 yillik tavallud to`yi arafasida Parijda fransuz tilida nashr qilingan «Samarqandga, Amir Temur davriga sayohat» nomli fundamental tadqiqot bu fikrning yaqqol tasdig`idir. Tabiiyki, bu asarlarning barchasi ulug` bobomizning hayoti va faoliyati bilan bog`liq ko`pgina masalalarga javob topishda, ularni tarix va bugungi zamon nuqtai nazaridan yoritishda muhim o`rin tutadi. Ularning har biri Sohibqiron siymosi haqida o`ziga xos tasavvur va tushuncha beradi.

Sohibkiron Temur obrazi yaratilgan asarlari ikki guruhga ajratish mumkin. Birinchisi, ilmiy-tarixiy va memuar asarlar bo`lsa, ikkinchisi adabiy-badiiy asarlardir. Amir Temur obrazi birinchi bo`lib tarixiy-memuar asarlarda yaratilgan. Bularga Ibn Arabshohning «Amir Temur tarixi», Ruyn Gonsales de Klavixo «Samarkandga Temur saroyiga sayohat kundaligi» kabi vaboshka asarlar kiradi.

Amir Temur obraziga murojaat Sohibkironning tirikligidayok boshlangan. Ayniksa, Ovrupa Uyg`oniy davri ijodkorlari uning shaxsiga katta kizikish bilan karaganlar. Uyg`oniy davri gumanistlari jismoniy va ma`naviy etuk komil inson idealiga intilganlar.

Xorijning mashhur tarixchilaridan E.Gibbon, F.SHlosser, G.Veber, Jan-Pol' Ru va boshkalar o'z asarlarida Amir Temur faoliyati hakida ma'lumotlar berganlar.

Xorij tarixshunosligida Amir Temur tarixiga oid yozilgan asarlarning salmikli va ilmiy kimmati bilan ajralib turadigan kismi Rossiya tarixshunosligiga taallukli. Rus muarrixlarining Amir Temur shaxsi va uning tarixdagi o'rni hakidagi fikrlari sovet tarixchilari uchun asosiy dasturilamal bo'lgan.

V.V.Bartol'd, A.UY.YAkubovskiy va boshkalarining asarlari bir necha tillarga tarjima kilingan hamda jahon temurshunosligi rivojlanishiga ham ma'lum darajada ta'sir ko'rsatilga.

B.V.Lunin, T.N.Granovskiy, S.M.Solov'ev, V.V.Bartol'd va A.UY.YAkubovskiylar Amir Temur tarixiga oid xususida quyidagi asarlarda bir kator fikr-mulohazalar bildirilgandir.

XX asrning 20-80 yillar Rossiya tarixshunosligining o'zigaxos jihatlaridan biri shu bo'ldiki, bu davr tarixshunosligida o'tgan asrlardagi rus shovinizmining ta'siri ma'lum darajada saklangan holda, unga yangi salbiy jihatlar ko'shildi. Bular tarixga va tarixiy shaxslarning hayoti, faoliyatini o'rganishga kommunistik mafkuratalablari asosida partiyaviy va sinfiy nuqtai nazardan yondashish edi. Natijada Amir Temur shaxsini korlash, uni fakat salbiy bo'yoklarda yoritish avj oldi. Bu hol, ayniksa, XX asrning 70-yillarida yakkol namoyon bo'ldi. A.P.Novosel'tsevning 1973 yili «Voprosy istorii» jurnalida e'lon kilingan «Ob istoricheskoy otsenke Temura» makolasi Amir Temur ustidan o'kilgan hukmdек yangradi. SHundan so'ng XX asrning 70- va 80-yillarida Amir Temur hakida birorta temurshunoslik ilmiy saviyasi bilan farkanuvchi tadkikot ishi e'lon kilinmadi.

Amir Temurning Evropa davlatlari bilan olib borgan diplomatik yozishmalari.

XIV asr oxirida Usmonli turk imperiyasi ko'shinlari G'arbiy Evropa tomon siljib borar edi. Sulton Boyazid (1354-1403)ning bu harakatlaridan tahlikaga

tushgan Evropa hukmdorlari, unga karshi armiya to'plab, navbatdagi salib uyrishigaotlanadilar.

Bu vaktda Kichik Osiyoda yana bir turkiy el hokoni, jahongir Amir Temurning kudratli ko'shini hozir bo'ladi. Ikki jahongirning o'zaro to'knashuvi va kudratining zaiflashuvi esaEvropa hukmdorlari uchun ayni muddao edi. SHu maksadni ko'zlagan Vizantiyaimperatori Manuil II Paleologning dojlari (imperatorning o'zi o'sha kezlarda G'arbiy Evropa kirollari huzurida bo'lgan) Yildirin Boyazid tazyikidan xalos etishni so'rab, Amir Temurga murojaat kilishadi va shu paytgacha turk sultoniga to'lab kelgan bojlarini bunday buyon sohibkironga berajaklarini aytadilar. Kastiliya kiroli Genrix III va Frantsiya kiroli Karl VI o'z elchilarini, Rim papasi Bonifakiy IX bo'lsa o'z katolik missionerlarini shoshilinch Amir Temur huzuriga yo'lladilar.

Bobomiz Amir Temur vaziyatni uymshatish uchun sulton Yildirim Boyazidga o'z elchilarini uyboradi.Ammo, Yildirim Boyazid kaysarlik kilib, jahongir bobomizga nopisand mulozamat ko'rsatadi.

Amir Temur 1402 yilning 28 iuylidaAnkara shahri yaknidagi g'alabadan so'ng, ertasi kuni Kastiliya kiroli Genrix III de Trastamara (1379-1406)ning elchilarini kabul kiladi. Oradan bir yil o'tkach, Kastiliya kiroli elchisi Run Gonsales de Klavixo boshchiligidagi elchilar 1404 yilning 8 sentyabrida Samarkandda Temur saroyida hozir bo'ladilar.

Bu orada, Amir Temurning sulton Boyazid ustidan erishgan g'alabasi hakidagi xabarni Frantsiya vaAngliya kirollarigaetkazish niyatida sohibkiron maktublarini olgan Sultoniya (Eron hududidagi shahar) arxieskopi Ioan ham G'arbgajo'natiladi. Ioan ham 1404 yil kuzida Samarkandgaetib keladi.

Ammo Karl VI de Valua va Genrix IV Lankaster nomalari arxiepiskop Ioan bobomiz Amir Temurgaolib kelib topshirgani hakidaanik ma'lumot yo'k.

Sohibkiron Amir Temur bilan Evropa hukmdorlari o'rtasidagi yozishmalarning takdiri xususida to'xtaladigan bo'lsak, bu nomalarning asl nusxa va tarjima variantlari hozirda Parij, Madrid va London kutubxonalarida saklanib kelinadi. Bu hakda biz kuyidagi tarixiy asarlardan bilib olsak bo'ladi.

Xalkaro Amir Temur jamg`armasining tashkil etilishi hamda Amir Temur va Temuriylar davri tarixi muzeyining ochilishi

Mustakillik davri tom ma`noda hazrati Temurning kayta tug`ilish davri bo`ldi. Sohibkironning «Bizkim, mulki Turon, Amiri Turkistonmiz. Bizkim, millatlarning eng kadimgi va eng ulug`i – turkning bosh bo`g`inimiz», degan gaplari xalkimizga milliy o`zligini, buuyk va jahonshumul an`analarga voris ekanligini chukur anglashgaxizmat kiladi.

«Amir Temur tuzuklarini o`kisam, - degan edi Prezident I.Karimov-xuddi bugungi zamonning katta-katta muammolariga javob topgandek bo`laman».

1995 yil dekabrda Prezident I.Karimov 1996 yilni Amir Temur yili deb e`lon kildi.«Temur tuzuklari» bir necha tillarda chop etildi. O`sha davr tarixiy, madaniy yodgorliklarini tiklab, yozmaadabiyotlar ilmiy muomalaga kiritildi. Mukaddas kadamjo - Amir Temur makbarasi ta`mirlandi. Juda kiska fursatda, bobokalonimizning dunyoviy sha`ni va shavkatiga mos keladigan Temuriylar davri tarixi muzeyi kurildi.

Prezident I.Karimov Sohibkiron Amir Temurning 660 yillik uybileyiga bag`ishlangan 1996 yil 24 oktyabrda Toshkentda o`tkazilgan xalkaro ilmiy anjumanda shunday dedi: «Bizning tariximizdaAmir Temurday ulug` siymo bo ekan, uning koldirgan merosi, padu o`gitlari bugungi hayotimizga hamohang ekan, oldimizda turgan muammolarni echishda bizga ko`l kelayotgan ekan, bizning bu merosni o`rganmasdan, tariflamasdan, targ`ibot kilmasdan hakkimiz yo`k. SHuning uchun ham mana shu minbardan turib, butun O`zbekiston xalkiga, kolaversa, butun jahon ahliga karata «Amir Temur bizning faxrimiz, iftixorimiz, g`ururimiz!», - deb aytsam, o`ylaymanki, xato kilmagan bo`laman».

SHuni alohida ta`kidlash joizki, Amir Temur tavalludining 660 yilligi jahonning 50 dan ortik davlatlarida nishonlangani, ulug` bobokalonimiz merosini o`rganishga bag`ishlangan xalkaro ilmiy anjumanda 30 ga yakin mamlakat olimlari ishtirok etgani buni yana bir bor tasdiklaydi.

Sohibkiron Amir Temurning 660 yillik uybileyi 1996 yil 21-24 aprel kunlari Frantsiya poytaxti Parij shahrida UYNESKO tashabbusi va rahbarligida

nishonlandi, unda O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov ishtirok etdi va katta nutk so`zladi. 1996 yilning 18 oktyabr kuni ulug` bobokalonimiz, buuyk davlat arbobi vaengilmas sarkardaAmir Temur yodi xotirasigaatab SHark milliy ma`morchiligining noyob namunasi sifatida bunyod etilgan – Temuriylar tarixi davlat muzeyining tantanali ochilish marosimi bo`ldi.

Mirzo Ulug`bekning «Tarixi arba`i ulus» asari.

«Tarixi arba` ulus» Mirzo Ulug`bekning ilmiy rahbarligi va shaxsan ishtirokida 1425 yilda yozib tamomlangan.Unda XIII-XIV asrlarda Mo`g`ul imperiyasi tarkibiga kirgan mamlakatlar (Mo`g`uliston, Koshg`ar, Ettisuv o`lkasi, Movarounnahr, Dashti Kipchok va h.k.)ning ijtimoiy-siyosiy tarixi kiska tarzda bayon etilgan. «Tarixi arba` ulus» yoki «Ulushi arba`yi CHingiziy» («CHingiziylarning to`rt ulushi tarixi»)ning o`zbekcha nashri 1994 yili Toshkentdaamalgaoshirilgan (tarjimonlar: B.Ahmedov, N.Norkulov va Hasanov M.).«Tarixi arba` ulus» mukaddima va to`rt kismdan iboratdir.Mukaddima o`rtaasrlarda tarixshunoslar o`rtasida hukm surgan an`anaga ko`ra, islomiyatdan avval o`tgan payg`ambarlar, turklarning afsonaviy ota-bobolari hisoblangan YOfas ibn Nuh va uning farzandi Turkxon, shuningdek, tukr-mo`g`ul kabilalari hamda CHingizxon (1206-1227) tarixi bayon etilgan.

Asarning birinchi kismi Ulug` uyrt, ya`ni Mo`g`iliston va SHimoliy Xitoy tarixi, Ugadaxon (1227-1241) davridan toArik bug`a (1328)ning avlodi, O`rdoy koon zamonigacha uyz bergan vokealarni o`z ichigaoladi.

Asarning ikkinchi kismida Jo`ji ulushi, ya`ni Oltin O`rda tarixi, Jo`jixon (1227 yili vafot etgan) davridan to Muhammadxon (1419-1420, ikkinchi bor 1427-1433)ning zamonigacha kechgan vokealar bayon etiladi.

Uchinchi kism Elxoniylar, ya`ni Eron hamdaOzarbayjonning XIII-XIVasrlardagi tarixini o`z ichigaolgan. To`rtinchi kismda CHig`atoy ulushi (Koshg`ar, Ettisuv, Movarounnahr, SHimoliy Afg`oniston)ningXIII-XIVasrdagi tarixi bayon etilgan. Muallif CHig`atoy ulusida hukmronlik qilgan har bir xon

hakidaalohida, kiskacha to`xtalib, ularning davrida sodir bo`lgan voqealardan eng muhimlarini tilgaoladi.

Asarning ayrim kislari, xususan uning so`nggi, to`rtinchi kismi, SHarafiddin Ali YAzdiyning «Mukaddimayi zafarnoma»siga ko`p jihatlari bilan o`xshab ketadi. Lekin «Tarixi arba` ulus» birmuncha to`larok.Bundan tashkari, unda to`rt ulus o`rtasidagi siyosiy munosabatlar, eng muhimi, «o`zbek» etnonimining kelib chikish vakti hakida kimmatli ma`lumotlar uchramiz.

Xullas kalom, Mirzo Ulug`bekning «Tarixi arba` ulus» asari O`rtaOsiyo va Kozog`istonning XIII-XIVasrlardagi tarixini o`rganishda, xususan CHig`atoy ulusi tarixini bilishda muhim manbalardan biri hisoblanadi.

XVI-XVIIasrlarda yashab ijod etgan muarrixlar uchun ham Ulug`bekning bu asari asosiy manbabo`lib xizmat kilgan.XVasrning 80-yillaridan boshlab, o`zaro hamjihatlik juda susaydi. Movarounnahrning bir o`zida deyarli uchta mustakil davlat bo`lib, ularda Sulton Abu Said Mirzoning o`g`illari Sulton Ahmad Mirzo Samarkandda, Umarshayx Mirzo Farg`onada va Sulton Mahmud Mirzo Hisor, Xuttalon hamda Badaxshonda hokimi mutlak hisoblanar edilar.

Bu davrga kelib, avval oddiy xalk orasida, asta-sekin olimlar va davlat ayonlari va rahbarlari orasidaarab tili bilan forsiy va turkiy tillaridan foydalanilishi natijasidaarab tili din va diniy bilimlar tiligaaylandi. SHe`riyat va tarixda forsiy va turkiy tillar ma`lum mavkega egabo`lib, ularda ilmiy, badiiy va tarixiy asarlar yaratildi, davlat hujjatlari uyritila boshlandi. Bora-bora forsiy til davlat tili darajasigako`tarilib, bu tilda juda katta hududda badiiy va tarixiy asarlar yaratildi.

Masalan, Bayhakiyning «Tarixi Mas`udiy», Nizomiddin SHomiy va SHarafuddin Ali YAzdiyning «Zafarnoma» asarlari, Mirzo Ulug`bek rahnamoligi va ishtirokida bitilgan «Tarixi ulusi arba`», Muhammad Mirxondning «Ravzat us-safo» («Jannat bog`i»), G`iyosiddin Xondamirning «Xulosat ul-axbor» va «Habib us-siar», Mirzo Haydarning «Tarixi Rashidiy» va boshkalar forsiy tilda bitilgan. Movarounnahrda forsiy va turkiy tildan doimo yonma yon foydalanilar edi.

Bizning tariximizgaoid salmokli tarixiy manbalar avval arab tilida yaratilgan bo`lsa, ayniksa davlat rahbarlari arab yoki hokimlar arab bo`lganlarida,

keyincha forsiy tilda bitildikim, bu til ilmiy doiralar, madrasa va maktablarda umumiy tarakkiyot darajasini belgilovchi zarurat sifatida o`rgatilar va XIX asr oxirlarigacha ziyoli oilalarda arab tili din va «Kur`oni karim» tili sifatida, she`riyat va boshka sohalar uchun forsiy va turkiy tillari istifoda etilar edi.

Temuriylar davrida fors tilida bitilgan tarixshunoslik asarlarda o`zigaxos xususiyatlardan biri – matn orasida, vokealar bayoni davomida she`riy lavhalarining keltirilishidir. Bu she`riy lavhalar tarixchining o`z asari bo`lishi mumkin va u boshkalarning she`riy asarlaridan ham bimalol foydalanishi mumkin.

Bu badiiy-she`riy lavhalar kenkret tarixiy shaxslar nolari obraz, timsol sifatida juda ko`p ishlatilishidir. Fors tilida bitilgan ayrim tarixiy asarlarda o`xshatish, mubolag`alar ko`p ishlatilib, bayon uslubi o`ta jimjimador bo`lishi mumkin. Mana shunday asarlar to`g`risida Amir Temur tarixchi Nizomiddin SHomiyga shunday degan: «SHu uslubda yozilgan, tashbih va mubolag`alar bilan oro berilgan kitoblarda ko`zlangan maksadlar o`rtada yo`kolib ketadi, agar so`z koida-konunidan nasibador bo`lganlardan birontasi ma`nini fahmlab kolsa kolar, ammo kolgan o`ntasi, balki uyztasi uning mazmunini bilishdan, maksadgaetishdan ojiz. SHu sababli, uning foydasi barchaga barobar bo`lmadi».

Tarixchi Xondamirning ilmiy merosi.

Xondamir o`zining o`lmas tarixiy asarlari bilan ko`p asrlik madaniyatimiz xazinasini boyitdi va tarixnavisligimizda o`chmas iz koldirdi⁶.

G`iyosiddin ibn Humomiddin Muhammad ibn xoja Jaloliddin Muhammad ibn xoja Burhoniddin 1475 yili Xirotda tug`ildi. Uning otasi Humomiddin Muhammad o`kimishli kishi bo`lib, Sulton Abu Saidning o`g`li Sulton Muhammad mirzoning vaziri edi. Onasi esa mashhur muarrix Mirxondning kizi bo`lgan.

Xondamirning uyksak kamolotgaetishishida o`tkir zehni, terak fikri va zo`r akl-farosatidan tashkari, Alisher Navoiydek rahnamo kishining bo`lishi va uning

⁶ Axmedov B. Xondamir. Tashkent, "Fan". 1965.

ilmu fan va madaniyat ravnakiga bo'lgan oliy kimmati ham sabab bo'ldi, albatta. Navoiy ko'p olimlar, shoirlar, nakkoshlar, xattotlar katori Xondamirning ham ilmiy ishlariga bevosita rahbarlik kildi. O'sha zamonda Xurosonda eng boy hisoblangan. Navoiy kutubxonasining kaliti Xondamirning ko'liga topshirib ko'yilgan edi.

Xondamir o'zining to'g'ich asari «Xulosat ul-axbor»ni yozishdan oldin Navoiy huzuriga boradi va u bilan maslahatlashib o'zining («Xayrli kishilar ahvolidan jahon xabarlarining xulosasi») to'ng'ich asarini yozadi. Xondamir Navoiy vafotigacha uning huzurida bo'ldi va bir kator tarixiy asarlar yaratdi. Navoiy vafotidan so'ng, u ona uyrti Balxga ketib koldi va Badiuzzamon Mirzo (1458-1511)ning xizmatiga kirdi⁷.

1527 yili yozida Xondamir Hindistonga ketishga karor kildi va Kandahorga jo'nadi. 1528 yil 3 martda Kandahordan chikib Hindistonga, Bobur mirzo huzuriga etib keldi. Bu vaktida Bobur Aud shoir Shahob Muammot va Hirotdagi «Sultoniya» madrasasining mudarrisi amir Ibrohim Mashhadyi ham Xondamir bilan birga bu erga kelgan edilar. Bobur ularni zo'r hurmat va ehtirom bilan karshi oldi va ularga saroy xizmatchilari katoridan joy tayin kildi.

Xondamir 1535 yilda, ya'ni Humouynning Burhonpur (Gujorat viloyati)ga harbiy uyrishi vaktida vafot etdi va Dehlidagi xoja Nizomiddin Avliyo va Husrav Dehlaviy mozoriga dafn etildi.

Xondamir bor-yo'g'i 62 yil umr ko'rdi. Lekin uning umri sermazmun, kelajak uchun foydali kechdi. U yaratgan 10 yakin o'lmas asarlari tufayli o'z nomini tarix sahifasiga abadiy nakshladi

Muhammad Zahiriddin Boburning «Boburnoma» asari

Zahiriddin Muhammad Bobur ulug' bobokaloni Amir Temur dahosidan konuniy ravishda hamisha iftixor kilar edi. Hazrati Bobur o'z esdaliklarida Amir Temur nomini doimo zo'r ehtirom, ixlos bilan tilga oladi. «Boburnoma»ning ilk

⁷ Axmedov B. Xondamir. Tashkent, "Fan". 1965.

sahifalaridayok u o'z nasl-nasabi Temurning oliy shajaraisiga borib takalishini mamnuniyat va g'urur bilan kayd etadi⁸.

Amir Temur 1399 yilda Hindistonni ko'lga kiritadi. «Temur tuzuklari»da bu ulug' mamlakat sari uyrishning tarixi, unga kay tarika uzok va puxta rejalar tuzilgani-uy ularning kandy kilib amalgaoshirilgani hakida batafsil ma'lumotlarni uchratish mumkin.

Mazkur vokealardan so'ng oradan kariyib bir yarim asr vakt o'tgach, temuriy tojdorlardan biri-Bobur Mirzo Hindiston sari uyz tutmokka karor kiladi.Ulug' ajdodi singari u ham yakin beklarini to'plab mashvarat kiladi. «Boburnoma»ning 1507-1508 yil vokealari tavsifida kuyidagilarni o'kiymiz: «Men va ba'zi ichki beklar Hindiston tarafi bormokni tarjih kilduk...»

Agar Amir Temur Hindistonni zabt etishdan davlatga davlat, shuhratiga shuhrat ko'shishni, o'z mavkei va nufuzini yanada uyksaltirishni ko'zda tutgan bo'lsa, Bobur Mirzoning niyatlari bo'lakcha – «o'ziga bir er fikrini kilg'ulik», ya'ni muhim bir viloyatni ko'lga kiritshdan iborat edi.

Buuyk me'mor, buuyk bog'bon, buuyk ijodkor sifatida voyagaetgan Bobur Mirzo go'dak chog'idanok sohibkiron Amir Temur joriy etgan, undan meros bo'lib kolgan go'zal bunyodkorlik muhitida tarbiya ko'rgan edi. Ehtimol, shu sababdan bo'lsa kerak, «Boburnoma»da muallif ulug' ajdodining yaratuvchilik ishlarini, uning amru farmoni va g'oyalari bilan barpo kilingan muazzam inshootlarni, bog'u bog'otlarni zavk-shavkka to'lib tasvirlaydi. Bu haroratli tasvirlar bugun ham dilbir g'azalning baytlari yanglig' tassurot koldiradi. Bobur Mirzoning mazkur yodnomalari bo'lmaganida, sohibkironning tarixiy siymosi tugal bo'lmay kolishi shubhasiz edi⁹.

«Boburnoma» - bebahoasar, turli-tuman ma'lumotlarga boy va uni sinchiklab o'rganish zarurdir.Davlatchilik ishlarini uyrgizishda bek va

⁸Bobur Zahiriddin Muhammad. Boburnoma.Nashrga tayyorlovchi P.SHamsiev. Yulduzcha.T., 1989.

⁹Bobur Zahiriddin Muhammad. Boburnoma.Nashrga tayyorlovchi P.SHamsiev. Yulduzcha.T., 1989.

shahzodalarning o`rni masalasi ham «Boburnoma»da keng yoritilgan. Muallif kaysi bir bek yoki sulton, vazirni ta`riflamasin, avvalo, Amir Temur saltanatining yaxlitligi, uyrt tinchligi va raiyat bilan bog`lik masalalar nuktai nazaridan fikr uyritadi.

Alisher Navoiyning tarix ilmigaoid asarlari

Alisher Navoiyning Amir Temurga ixlosi balandligiga uning yozgan asarlari guvohdir. Hazrat Navoiy ayniksa, «Xamsa», «Majolisun nafois», «Muhokamatul lug`atayn» kabi kimmatli asarlarida Amir Temur va uning avlodlarini hurmat bilan tilgaolib, ta`rif-tavsif kiladi. Alisher Navoiy, Mirzo Ulug`bekning Buuyk Temurxonning sevimli nabirasi bo`lganligi uchun uykori salohiyatga erishganligini tarannum etadi. Jumladan, «Farhod va SHirin» dostonida Mirzo Ulug`bekning Temurbek naslidan ekanligi alohida kayd etilgan mashhur bir baytini ko`pchilik yaxshi eslasalar kerak:

Buuyk shoir Farhod tilidan aytgan bo`lsa-da, bobokaloni Amir Temurning jahongirliigi, uning ko`l ostida ko`plab mamlakatlar va shaharlar jamlanganligi, ularda sohibkironning erkin hukmronlik kilganligini yana bir karra eslatib o`tadi. Bu esa Amir Temur sulolasining so`nggi vakillaridan bo`lgan Sulton Husayn va uning farzandlari, nabiralari o`rtasidagi o`zaro karama-karshiliklarning uyz berishi, buuyk markaziy davlatning parchalanib ketishi kabilar bilan bog`lik holda ajdodlar tarixini yana bir esgaolib, o`zaro birlikka undash, uni inkirozdan saklab kolishga o`z yo`li bilan kilingan bir harakat edi.

Buuyk Navoiy o`zining «Majolisun nafois» asarida o`z bobokaloni bo`lgan Amir Temurni madh etib, «Muluk shajaralarining bo`stoni va salotin gavharlarining ummoni hokoni, jahongiri sohibkiron, ya`ni Temur Ko`ragon (anarollohu burhonahu), agar nazm aytmokka iltifot kilmaydurlar, ammo nazm va nasrni andok xo`b mahal va makida o`kubturlarkim, aningdek bir bayt o`kug`on, ming yaxshi bayt aytkoncha bor» deydi.

Navoiyning «Muhokamatul lugʻatayn» asarida ham Amir Temur hakidaajoyib soʻzlar aytilgan: «Sulton sohibkiron Temur Koʻrago zamonida farzandi xalafi SHohruh Sulton zamonining oxirigacha turk tili bilan shuaro paydo boʻldilar».

Bu fikrni kuyidagicha izohlash oʻrinlidir: Amir Temur oʻzi oʻzbek eli farzandi boʻlganligi uchun ona tilida ilm-fan yaratilishi, badiiy asarlar ijod qilish, mahkamada ish uyritishni ham oʻz tilidaamalgaoshirishga harakat kiladi. SHu sababli koʻplab turkiygoʻy shoir-yozuvchilar paydo boʻla boshladi.Xullas, Navoiyning Sohibkiron Temurga, uning saltanatiga, avlodlariga mehri bagʻoyat samimiy va sarbaland edi. Buni biz oz-oz eslab oʻtgan asarlarini, boshka meroslarini teran oʻrganish bilan anglashimiz mumkindir.Bu mavzuda katta tadkikot ishlari olib borish endigi davr tarixshunosligining vazifasi hisoblanadi.

Amir Temur va Temuriylar davlati toʻgʻrisida jahon tarixshunosligi.

Jahon adabiyotidaAmir Temur obraziga murojaat Sohibkironning tirikligidayok boshlangan.AyniksaOvrupa Uygʻonish davri ijodkorlari uning shaxsiga katta kizikish bilan karaganlar. Uygʻonish davri gumanistlari jismoniy va maʼnaviy etuk komil inson idealiga intilganlar. Ular fakat ulkan kudratga egaboʻlgan shaxslarginaadolatsizlik, jaholat va beboshliklarga barham beraoladi, er uyzidan istibdod va zoʻravonlikni supurib tashlaydi, deb ishonganlar. Amir Temur shaxsi ularning ana shu ideallariga muvofik kelgan.

XVII-XIX asrlarda jahon tarixnavisligidaAmir Temur shaxsi va faoliyati oʻrganishga kayta-kayta murojaat kilingan. H.Vamberi, L.Lengle, Perrodino, De Sensio, P.Dela Krua, De Marga, F.Nev, J.Kamuy, E.Gallios va boshkaevropalik tarixchilar Amir Temurning harbiy sanʼati, davlat tizimi va konunlari hamda iktisodiy islohotlarini tarixshunoslikda yoritganlar.

Sovet tarixshunosligi hakida ham toʻxtalib oʻtish joizki, bu sohadaAmir Temur dahosining yoritilishi ikki davrgaboʻlinadi: kirkinchi yillarga va undan keyingi yillardagi davrlarga.

Kirkinchi yillargacha sovet tarixchilarining barcha asarlarida Amir Temur shaxsi, uning tarixdagi tutgan ancha karama-karshi fikrlar bilan ifodalangan bo'lsada, xolisona yondoshish hollari ham bor edi: V.Bartol'd, A.YAkubovskiy, A.Belenetskiy, A.Fitra va M.Massonlar Sohibkironning bunyodkorlik faoliyatining keng yoritdilar.

Kirkinchi yillardan so'ng sovet tarixshunosligida Amir Temur shaxsiyatiga bo'lgan munosabat keskin salbiy tomonga o'zgardi. Albatta, bu borada Stalinning shaxsiy ko'rsatmasi bilan SSSR tarixi darsligidan «Temur davlati» bobining chikartirib uyborilishi temurshunoslikda siyosiy bir ko'rsatma sifatida kabul kilindi va tarixiy hakikatni soxtalashtirishga olib keldi.

2006 yilda, paryada Temuriylar davri tarixi va san'atini o'rganish bo'yicha assotsiatsiyaning asoschisi va prezidenti, professor Luys'en Keren kalamiga mansub «Samarkandga, Temur davriga sayohat» kitob al'bomini uchinchinashri bosmadan chikdi. Bu kitob UYNESKOning «Ipak yo'li-mulokot yo'li» dasturiga muvofik yozildi va nashrga tayyorlandi. Kitobning uchinchinashri uning kitobxonlar orasida keng ommalashganidan dalolat beradi va u Evropa kitobxonlarida ulug' bobokalonimiz, buuyk sarkarda va davlat arbobi Amir Temur shaxsiyatiga katta kizikish uyg'otishi shubhasiz.

Xulosa kilib aytishimiz mumkinki, jahon tarixnavisligida Amir Temur faoliyatining tahlili sovet tarixchiligining fikridan fark kilib asosan hakkoniy va ijobiy edi.

Amir Temur va Temuriylar davri hozirgi davr tarixchilari asarlarida.

Istiklol tufayli milliy kadriyatlarimizga, buuyk avlodlarimizga munosabatimiz tubdan o'zgardi. SHu nuktai nazardan karaganda, tarixiy mavzudagi bir kator o'rinlar bugungi dunyokarashlarga muvofik kelmasdan koldi.

Keyingi o'n yillikda Sohibkiron Temurbek siymosiga kizikish har kachongidan kuchaydi, bir kator tarixiy badialar, dramatik asarlar, teatr tomoshalari paydobo'ldi. Bo'riboy Ahmedovning «Amir Temur» nomli kitobi,

Muhammad Alining «Sarbadorlar» tarixiy romani, O.YOkubovning «Fotihi muzaffar yoxud bir parivash asiri» tarixiy dramasi, AbdullaOripovning «Sohibkiron» dramasi, To`ra Mirzoning «Amir Temur», «Amir Temur va To`xtamishxon», dramatik asarlari dunyoga keldi.

Ayniksa, ulug` bobokalonimiz 666 yilligi munosabati bilan u hakida va Temurbek hamda temuriylar davri to`g`risida kitoblar kuchayib boraverdi. YOzuvchi Evgeniy Berdikovning «Buuyk Temur» roman-xronikasi 1995 yilda «O`kituvchi» nashriyotida nashr etildi.

Hozirgi davr tarixshunosligida Sohobkiron hakida ilmiy tadkikot ishlari ham bajarila boshladi.Mana shunday tadkikotchilar hakida «Turkiston» gazetasining 1996 yil 15 may sonida ma`lumot bosilib chikdi.«Turkiston» 1996 yil 15 may.

Erkin A`zam o`g`li Azimov buuyk bobokalonimiz Amir Temurning siyosiy faoliyatlariga bag`ishlangan «Amir Temurning davlatni boshkarish siyosati» mavzuidagi doktorlik dissertatsiyasini yozib tugatgan bir paytda hayotdan ko`z uymdi.

Bu izlanishdaAmir Temur kadrlar siyosatining yana ibratli tomoni o`sha vaktida hech bir davlatdabo`lmagan va tarixda kamdan kam uchraydigan lavozl, «Adolat» amiri lavozimini ta`sis etilishidir. Bu lavozim o`z mavkei bo`yicha vazirlar darajasida bo`lgan. Adolat amiri har el va har shaharda sipoh bilan raiyat orasidagi urf-odatlar, rasm-rusumlar okibatida kelib chikadigan janjalli ishlar, nizom masalalarni tinch, tushuntirish yo`li bilan hal kilgan.

1999 yilda O`zbekiston tarixi Davlat muzeyining katta ilmiy xodimi, tarix fanlari nomzodi Irpon To`xtievning: «Temur va temuriylar sulosalasining pul-moliya siyosati va ularning tangalari nomli ilmiy asari Eron Islom Respublikasining «Buuyk Oyatulloal-Azami» nashriyotchiligi hukmiga havola etildi».

2006 yilda Moskvadagi «EKSMO» nashriyoti sohibkiron Amir Temur hakida «Donishmandlik antologiyasi» nomli kitob chikardi. Rus tilidagi yangi nashr to`rt kismga bo`lingan bo`lib, u sharkshunos olim V.A.Panovning «SHark

hukmdorlari» nomli makolasi bilan boshlanadi. Kitob nashridaayrim juz`iy nuksonlar ham ko`zga tashlanadi.

Bu kitoblar orasida Mixail Arnol'dovning «Bir mahoraba tarixi» nomli makolasining ham nashr etilganini aytib o`tmokchimiz.

UYkorida nomlari zikr etilgan asarlar orasida akademik B.Ahmedovning «Amir Temur kitobi o`zining monumentalligi bilan ajralib turadi.Unda Sohibkiron Temur hayoti va faoliyati barcha boskichlarda berilgan.SHu jihatdan bu kitob Salohiddin Tokandiyning «Temurnoma»siga yaqin turadi. Lekin Salohiddin Toshkandiy o`z kitobini rivoyatlar vaxalk romanlari asosida yaratgan bo`lsa, Bo`riboy Ahmedov tarixiy manbalar asosida yaratgan.

Xullas, ulug` bobomiz Amir Temur siymosi jahon tarixida va mamlakatimiz tarixshunosligida hali ko`plab asarlarni tasvirlash uchun materiallar beradi.

Xulosa.

Xullas, ulug` bobomiz Amir Temur siymosi jahon tarixida va mamlakatimiz tarixshunosligida hali ko`plab asarlarni tasvirlash uchun materiallar beradi. Temur tarixchilar tasviricha, o`rta asrning atoqli davlat va harbiy arboblardan bo`lib, Ovro`po olimlari o`z asarlarida uning salbiy tomonlari bilan birga muhim fazilatlarini ham ta'kidlab o`tganlar. Nemis olimi F.Shlosser o`zining "Jahon tarixi" (Sh-tom) asarida: "Baxtiyor jangchi, jahongir, uzoq Sharqtsa qonunshunos bo`lish bilan birga o`zida, Osiyoda kam uchraydigan taktik va strategik bilimlarni ifodaladi", - deb yozsa, atoqli nemis olimi va tarixshunosi M.Veber: "Temur o`z dushmanlariga nisbatan juda berahm edi, lekin sarkardalik, davlatni boshqarish va qonunchilik sohasida buyuk talantga ega edi", - deb ta'riflaydi. Shuningdek, "Tuzuki Timur" - "Temur tuzuklari"da ham Temurning jamiyatga, ijtimoiy-siyosiy hayotga qarashi, birlashgan qudratli feodal davlatning siyosiy va axloqiy qoidalari haqida gap boradi. Keyingi 15 yil ichida sohibkiron Amir Temur hakida bir kancha ilmiy makolalar e`lon kilishdi, kitob va risolalar chikarishdi. O`zbek tilida ijod kilaoladigan bo`riboy Ahmedov, Ashraf Axmedov, Ahmadali Askarov, Amriddin Berdimurodov, Abdulahad Muhammadjonov, SHodi Karimov, Rustambek SHamsutdinov, Turg`un Fayziev va shu kabi boshka tanikli tarixchi olimlarimizning o`tmishimizdagi oltin davr – temuriylar davri hakidagi mehnatlari ayniksa samarali bo`ldi.

Darhakikat, sohibkiron shaxsiyati buuyk, ayni paytda ziddiyatli. Amir Temur o`zidan keyin ko`pgina jumboklar koldirdiki, ular hakuzgacha muarrixlar uchun izlanishlar mavzusi bo`lib kolmokda.

Xullas, Amir Temur shaxsiyati ko`p kirrali bo`lib, uning har bir kirrasi maxsus mavzu sifatida alohida-alohidadir. O`ylaymizki, yangi zamon tarixshunosligida bu hakda hali ko`plab ilmiy asarlar yaratiladi.

Foydalangan adabiyotlar.

1. Karimov I.A. “ Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q “ Toshkent Sharq nashiryoti 2000 .
2. Amir Temur o`gitalari: [To`plam] Tuzuvchilar: B.Ahmedov, A.Aminov. –T.: Navro`z, 1992
3. Amir Temur v mirovoy istorii. –T.: “SHark”, 1996
4. Ahmedov Bo`riboy. Amir Temurni yod etib. –T.: “O`zbekiston”, 1996
5. Aka, Ismoil. Buyuk Temur davlati (T.Qahhor tarjima) Cho`lpon, 1996
6. Ivanin M. Ikki buyuk sarkarda: Chingizxon va Amir Temur. – T.: “Fan”, 1994
7. Bobur Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. Nashrga tayyorlovchi P.SHamsiev. Yulduzcha. T., 1989.
8. Axmedov B. Xondamir. Tashkent, "Fan". 1965.
9. Axmedov B. Sohibqiron Temur. Tashkent, 1994.
10. Temur tuzuklari. –T.; Nashriyot-matbai birlashmasi. 1991
11. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. –T.: O`zbekiston. 1996
12. Yazdiy, Sharafiddin Ali. Zafarnoma. –T.: Sharq, 1997

